

ƏLİ HƏŞİMOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: alireshim@yahoo.com

MƏMMƏD SƏİD ORDUBADI VƏ ÜZEYİR HACIBƏYOVUN YARADICILIQ ƏLAQƏLƏRİ

Məqalədə XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbi-mədəni fikir tarixinin iki görkəmli siması – Məmməd Səid Ordubadi və Üzeyir Hacıbəyov münasibətlərindən, yaradıcılıq əlaqələrindən bəhs olunmuşdur. Eyni zamanda M.S.Ordubadi və Ü.Hacıbəyovun yaradıcılığının məhsulu olan “Koroğlu” operasından, bu əsərin ərsəyə gəlməsində sənətkarlar arasındakı şəxsi münasibətlərdən ayrıflı şəkildə söz açılır.

Açar sözlər: *M.S.Ordubadi, Ü.Hacıbəyov, “Koroğlu” operası, libretto, musiqi, ədəbi dostluq.*

Zəngin və çoxəsrlik tarixi keçmişə malik olan Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsr məhsuldar dövr kimi seçilməkdədir. Belə ki, XX əsrdə Azərbaycanın ictimai-siyasi, sosial-mədəni həyatında olduğu kimi ədəbiyyatımız da sözün həqiqi mənasında öz intibah, çiçəklənmə dövrünü yaşamışdır. Reallıq budur ki, bu inkişafda Naxçıvan torpağının yetirdiyi siyasi xadimlərin, fikir aydınlarının olduğu kimi, ədəbiyyat – söz, sənət adamlarının da xidmətləri çox olmuşdur. Təkcə XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan ədəbi mühitinin yetişdirdiyi Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Məmməd Tağı Sidqi, Qurbanəli Şərifzadə, Əliqulu Qəmküsar, Məmməd Səid Ordubadi və başqa bu kimi şəxsiyyətlər Azərbaycan ədəbiyyatının qızıl fonduna daxildir. Bu sırada istər 1920-ci ildən əvvəl, istərsə də sonrakı illərdəki ədəbi və ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə daha çox diqqəti çəkən qüdrətli sənətkarlardan biri də Məmməd Səid Ordubadidir.

Məmməd Səid Ordubadi 1872-ci il 24 mart tarixdə, Ordubad rayonunda, şair Hacıağa Fəqir Ordubadinin ailəsində dünyaya gəlmişdir. İlk təhsilini mollaxanada, sonra isə dövrün görkəmli maarifpərvər ziyalısı, şair Məmməd Tağı Sidqinin “Əxtər” adlı yenitipli məktəbində almışdır. Yaradıcılığa satirik şeirlərlə başlamış, “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəşrə başladıqdan sonra sənətkarın yaradıcılıq imkanları da genişlənmişdir. Ədib “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə yanaşı dövrün ən nüfuzlu qəzet və jurnallarında “Məmməd Səid”, “M.S.”, “Məsa” və başqa imzalarla satirik şer, felyeton, tənqidi və publisistik məqalələrlə çıxış etmişdir [1, s. 48]. Sənətkar bədii yaradıcılıqla bərabər Culfada yaşadığı dövrdə sosial-demokrat, bolşevik “Hümmət” təşkilatı xətti ilə Cənubi Azərbaycan inqilabi hərəkatında bilavasitə iştirak etmişdir. 1915-ci ilin əvvəllərində çar Rusiyası tərəfindən Rusiyanın Saritsın vilayətinə sürgün olunmuş, burada sosialistlərlə yaxınlaşmış, 1918-ci ildə partiya sıralarına daxil olmuş və Şimali Qafqazda müxtəlif mətbuat orqanlarında çalışmışdır. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti devrildikdən sonra Bakıya gəlmiş, “Əxbər”, “Kommunist”, “Yeni yol”, “Füqərə füyuzatı” kimi mətbuat orqanlarında məsul vəzifələrdə işləmişdir. Sovet dövlət rəhbərləri ilə şəxsi əlaqələri Ordubadinin fəaliyyətinin yeni istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. Azərbaycanda sovet rejiminin hakim olmasının ilk otuz ili ərzində yazdığı müxtəlif orden, medallarla mükə-

fatlandırılmışdır. Böyük yazıçı 1950-ci il 1 may tarixdə uzun sürən xəstəlikdən sonra vəfat etmiş, fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur. Sənətkarın “Ev muzeyi” və “Xatirə muzeyi” yaradılmışdır.

Məmməd Səid Ordubadi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində istedadlı satirik şair, tərcüməçi, çoxşaxəli elmi və publisistik məqalələr müəllifi, dramaturq və qüdrətli nasir – tarixi romanlar müəllifi kimi yaşamışdır. Sənətkarın 6000 adda əsər yazdığına nəzərə alındıqda onun bir yazar kimi nə qədər məhsuldar işlədiyi aydınlaşır.

Ordubadi yaradıcılığının əhəmiyyətli bir hissəsini dramaturgiya təşkil edir. Dramaturq çap olunmuş və olunmayan otuzə qədər dram əsərinin müəllifidir. Böhs etdiyimiz əsərlər içərisində yazıldığı dövrün ən aktual problemlərini, hadisələrini toxunan, bir sözlə dövrün real mənzərəsini əks etdirən və bu gün belə öz ideya əhəmiyyətini və bədii, nəzəri dəyərini qoruyub saxlayan nümunələr az deyil. Bu sırada “Baği-şah”, “Əndəlisin son günləri”, “Teymurləng və İldırım Bəyazid”, “Cəmiyyəti-aqşam” və başqa dramların adını çəkmə kifayət. Müəllifin dramaturgiya yaradıcılığının bir hissəsini də müxtəlif opera, operetta və musiqili komediyalara yazdığı librettolar təşkil edir. Ordubadinin Ə.Badəlbəyli, M.Maqomayev, Ü.Hacıbəyli, F.Əmirov, S.Rüstəmov kimi dahi bəstəkarlarla birgə əməyinin bəhrəsi olan “Nizami”, “Koroğlu”, “Nərgiz”, “Ürəkçalanlar”, “Beş manatlıq gəlin” və başqa əsərlər uzun müddət Azərbaycan səhnəsinin repertuarında düşmədiyi kimi, yazıldığı dövrdə də ictimai mühitin diqqətini cəlb edə bilmişdir. Ordubadinin tərcümeyi-hal göstəricilərindən də bəlli olduğu kimi, o, 1920-ci illərdə “Tənqid və təbliğ” teatrı ilə yaxından əməkdaşlıq etmiş, milli teatr və musiqimizin inkişafı, tədqiqi və təbliği istiqamətində də böyük iş aparmışdır. Məlum olduğu kimi Ordubadinin bir çox şerlərinə hələ yaşadığı dövrdə məşhur bəstəkarlar tərəfindən musiqilər yazılmışdır. Fikrimizcə, dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin və Məmməd Səid Ordubadinin birgə əməyinin məhsulu olan “Koroğlu” operası Azərbaycan musiqisi tarixinin zirvəsi sayıldığı kimi, Ordubadi yaradıcılığında da ən uğurlu nailiyyətlərdəndir.

“Koroğlu” operası haqqında yazıldığı dövrdə də, sonrakı illərdə də müxtəlif fikir ayrılıqları olmuşdur. Hər şeydən əvvəl operanın yazıldığı dövrün siyasi mənzərəsinə nəzər salmaq yerinə düşər. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının ilk günlərindən başlayaraq milli ruhlu şair və yazıçılarımızca, aqik fikrli ziyalılarımızca qarşı təpərlər başlamışdır. Yüzlərlə, minlərlə Azərbaycan ziyalısı taçqılbara, işğonçələrə məruz qəlmə, güllələnir, ən yaxşı halda Rusiyanın şimal bölgələrinə sürgün olunurdu. Haqqında bəhs etdiyimiz “Koroğlu” operası Azərbaycan xalqına qarşı törədilən bu vəhşiliyin ən dəhşətli bir dövründə, 1937-ci illərdə yazılmış və səhnələşdirilmişdir. Onu deyə bilərik ki, bu dövrdə nəinki bu cür bir əsər yazmaq, Koroğlu kimi inqilabçı xalq qəhrəmanının adını çəkmək belə qorxulu idi. “Koroğlu” operası Üzeyir bəy Hacıbəylinin və Məmməd Səid Ordubadinin qələminin və eyni zamanda ictimai nüfuzunun məhsulu idi. Operanın librettosunun, şer parçalarının müəllifi və səhne tarixi baxıda olan müxtəlif fikirləri bu cür ümumləşdirmək olar. Əsərin librettosunu Ordubadi, musiqi parçalarını isə görkəmli bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyli yazmışdır. Tədqiqatçı Sərdar Fərəcov da qeyd edir ki, Üzeyir bəy və Ordubadi “Dəmirçi Gava” əsəri üzərində işləkən Heydər İsmayilovun “Koroğlu” dramı ilə tanış olmuşlar və bu adda opera yazmaq qərarına gəlmişlər [2]. Uzun illərə çəkilən birgə əməyin məhsulu olan “Koroğlu” operası 1937-ci ildə tamamlanmış və ilk dəfə həmin ilin 30 aprel tarixində tamaşaya qoyulmuşdur. Tamaşanın quruluşçu rejissoru İsmayil Hidayətzadə, tərtibatçı rəssamı Rüstəm Mustafayev və Koroğlu (Rövşən) rolunun ilk və ən mükməlmə ifaçısı isə ölməz sənətkarımız Bülbül (Murtaza Məmmədov) olmuşdur. Tamaşa çox böyük maraqla qarşılanmış, ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş, matbuatda müxtəlif fikirlər səsləndirilmişdir. 1941-ci ildə Üzeyir bəy

Hacıbəyli “Koroğlu” operasına görə “Stalin” mükafatına layiq görülmüşdür. Bir haşiyə çıxaraq deyək ki, Məmməd Səid Ordubadinin görkəmli bəstəkarımız Müslim Maqomayevlə 1935-ci ildə birgə qələmə aldığı “Nərgiz” operası da 1938-ci ildə Moskva keçirilən “Azərbaycan incəsənəti” onunluğunda təqdim olunmuş və böyük əks-səda doğurmuşdur [3, s.110].

Azərbaycan mədəniyyətinin ayrı-ayrı kimi qütübünün demək olar ki, aparıcı simaları olan Məmməd Səid Ordubadi və Üzeyir bəy Hacıbəylinin istər yaradıcılıq qələflərini, istərsə də şəxsi münasibətlərini uzunmüddətli və maraqlı tarixçisi var. Ordubadinin qələmə aldığı “Böyük sənətkar barəsində xatirətim” [4, s. 301] başlıqlı xatirə yazısından öyrənirik ki, onlar hələ 1906-1907-ci illərdən əlaqə saxlamışlar. Üzeyir bəy görkəmli rəssam Əziz Əzimzadəylə birgə Məmməd Səid Ordubadiyə məktub yazaraq onu Bakıya dəvət edir və bunun ona faydalı olacağını söyləməklə yanaşı dostuna məsləhət verir, eyni səmimiyyətlə zərafət edir. Elə bu zamanlardan bu iki sənətkarın bir-birini yaradıcılığa bələd olduqlarını və bir-birinə qarşıqlı rəğbət bəslədiklərini görürük. Bu cür əzələrlə davam etsə də sənətkarlar şəxsən tanış olmaq Ordubadi sürgündən qayıtdıqdan, Azərbaycanca sovet hökumətinin qurulmasından sonra nəsib olur. Ordubadi yazır ki, Üzeyir bəylə ilk görüşümüzdə səmimiyyətlə alimi sıxdı və zərafətlə “Bakı qoçularından daha qorxmursan ki?” – dedi. Yazıçı Üzeyir bəyi tanıdıqdan sonra “Üzeyir bəy öz epoxasının təza adamıdır” – deyir və onun sevincini yazıyır.

Dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyli ilə qüdrətli nasir Məmməd Səid Ordubadi arasında dostluq 1920-ci illərin sonunda Radio Komitəsində işlədikləri illərdən genişlənir, ciddi yaradıcılıq əlaqələri şəklində özünü göstərməyə başlayır. Bu illərdə bəstəkar Ordubadinin bir neçə şerinə musiqi də bəstələyir. Növbəti günlərdə eyni bəz əsər üzərində işləməyə başlayırlar. Bu əsər Osmanlı ədibi Şəmsəddin Saminin yenidən əsəri əsasında qələmə alınan “Dəmirçi Gava” adlı operası idi. Operanın librettosu yazılır, musiqi hissələrinin bir qismi işlənirsə də, sonradan əsər yarımqıc buraxılır. Yazıçı Üzeyir bəyin bu dövrdəki fikrini belə xatırlayır: “Bəzən yaxşı bir iş üçün böyük zəhmətli qurban verməyin eyni yoxdur. Sən bilirsən ki, Koroğlunun qəhrəmanlıq siması müxtəlif variantların içində itib getmişdir. “Koroğlu” dəstani əsasında eyni bir opera yazmaq xəyalındaymı” [2]. Bu məqamda xatırladıq ki, Ordubadinin xatirələrində döna-döna operanın librettosu üzərində işləməsi vürğulanır. Bəlkilə, Azərbaycan musiqisinin və eyni zamanda Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığının şah əsərlərindən biri, “Koroğlu” operası yazılmağa başlayır. Ordubadi bəstəkarın əsər üzərində nə qədər daqiqliklə işlədiyini xatırlayır və qeyd edir ki, bəzi səhnələr üzərində günlərcə işləyir, müzakirələr aparırdıq. Hətta onu da yazır ki, mən Üzeyir bəyi tələsdirdikdə o deyirdi: “Biz əsər üzərində nə qədər çox işləsək, əsər də səhnədə o qədər davamlı olar”. Yazıçı əqida dostunu və birlikdə qələmə aldıkları “Koroğlu” operasını bu cür xatırlayır: “Koroğlu operasının məzmunu və mündəricəsi Üzeyir bəyin siyasi və ictimai varlığını güzgüsüdür”.

Biz Məmməd Səid Ordubadinin Üzeyir Hacıbəyli haqqında yazdığı xatirələrdən onların birgə qələmə aldıkları “Koroğlu” kimi nəhəng əsərin yadda, ərsəyə gəlmə prosesini izləməklə yanaşı 1930-cu illərdə Azərbaycanda müvcud olan ictimai-siyasi vəziyyət, teatrımızın, zəngin və çoxşaxəli musiqi mədəniyyətimizin toplanması, yazıya alınması və təbliği istiqamətində şəxsən Üzeyir bəyin əməyini, narahət düşüncələrinin şahidi oluruq. Haqqındakı xatirələrdən də öyrənirik ki, Üzeyir bəy ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz, musiqimizin toplanması, təbliği, nəşi istiqamətində hansı mühüm xidmətlər göstərmişdir. Bu kimi yüksək xidmətə ehtiramın nümunəsi idi ki, Ordubadi “Üzeyir bəyin yaradıcılıq barəsindəki fikirlərindən öz yaradıcılığında da istifadə edirdim” yazmaqla qələm dostuna pərəstişkarana münasibətini ifadə edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Üzeyir Hacıbəyli də Məmməd Səid Ordubadiyə eyni səmimiyyətlə yanaşmışdır. Məmməd Səid Ordubadinin anadan olmasının 70 illiyində bəstəkarın ona yazdığı təbrik məktubunda bu qayğıkeş, dostanə münasibət özünü aşkar göstərir. Bəhs etdiyimiz məktubda Üzeyir bəy yazır: “Şerlə musiqi qardaş olduğu kimi sən bu sahədə bizə qardaşlıq əlini uzatdın” [5, s. 44]. Və nəticədə ədəbiyyatımızın, musiqimizin ölümsüz əsərləri yarandı.

XX əsrdə tariximizin yetişdirdiyi bu iki sima arasında məslək və əqidə birliyindən doğan şəxsi və yaradıcılıq əlaqələri onların ömürlərinin sonuna qədər davam etmişdir. 1948-ci il 23 noyabr tarixdə vəfat edən dahi bəstəkar haqqında Ordubadi “Əziz yoldaş, sevimli dost” (1948-ci il 24 noyabr, “Kommunist”) başlıqlı matəm məqaləsi yazmaqla ölməz bəstəkar qarşısında bu dünyadakı son borcunu yerinə yetirirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu Y. Məmməd Səid Ordubadi. Bakı: Sabah, 1997, 284 s.
2. Vəzirova F. Ədəbi qeydlər, tədqiqlər. Bakı: Yazıçı, 1985, 187 s.
3. Məmməd Səid Ordubadi arxivindəki məktublar. Bakı: Nurlan, 2002, 102 s.
4. Ordubadi M.S. Seçilmiş əsərləri: 8 cildə, VII c., Bakı: Azərneşr, 1967, 751 s.
5. www.musiqi-dunya.az/magazine/articles/Egeronlar.

Али Гашимов

ТВОРЧЕСКИЕ СВЯЗИ МАМЕДА САИДА ОРДУБАДИ И УЗЕЙРА ГАДЖИБЕКОВА

В статье рассмотрены отношения, творческие связи двух выдающихся деятелей истории азербайджанской литературно-культурной мысли начала XX века – Мамеда Саида Ордубади и Узеира Гаджибекова. В то же время подробно рассказывается о плоде творчества М.С.Ордубади и У.Гаджибекова – опере «Кероглу» – и о личных отношениях мастеров в ходе создания этого произведения.

Ключевые слова: Мамед Саид Ордубади, опера “Кероглу” У.Гаджибекова, либретто, музыкальный, литературный, дружба.

Ali Heshimov

CREATIVE RELATIONS OF MAMMAD SAID ORDUBADI AND UZEYIR HAJIBEYOV

Relations, creative connections of two outstanding figures of the history of Azerbaijani literary and cultural thought of the beginning of the XX century – Mammad Said Ordubadi and Uzeir Hajibeyov are considered in the paper. At the same time, the result of M.S.Ordubadi and U.Hajibeyov's work – the opera of “Keroglu” – is described in detail, as well as the personal relationships of the masters during the creation of this work.

Keywords: M.S.Ordubadi, U.Hajibeyov's “Keroglu” opera, libretto, music, literary friendship.

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)